

RECENZE

Ján Jessenius a jeho *Pro vindiciis contra tyrannos oratio* (Jesenský Ján. Proti tyranům. Praha: Academia, 2019, 134 s.)

Vydavateľstvo Academia vydalo v roku 2019 český preklad spisu *Jána Jessenia* (1566–1621) *Pro vindiciis contra tyrannos oratio* (doslovne: Reč v prospech nároku na odpor voči tyranom) od *Kateřiny Šolcovej*, ktorá je aj autorkou úvodu a komentárov. Celá publikácia s názvom *Proti tyranům* má 134 strán, pričom samotný *Jesseniov* text asi 30. Tento počín zrejme súvisí aj s aktuálnym 400. výročím českého stavovského povstania.

Ján Jessenius (alebo tiež *Ján z Jesenu*, *Ján Jesenský* a pod.) patrí medzi najznámejšie postavy českých, slovenských, ale vlastne aj stredoeurópskych dejín 17. storočia. Vo verejnosti je známy najmä ako „Doktor *Jesenius*“ zrejme vďaka rovnomennej knihe od *Luda Zúbeka*.

Narodil sa vo Vratislavi, v Sliezsku, ktoré bolo vtedy súčasťou krajín Českej koruny a tak aj habsburského súštitia, pričom jeho otec *Baltazár Jesenský* patrilo do známej slovenskej turčianskej zemianskej rodiny *Jesenských*, ktorá doteraz prežíva na Slovensku, v Maďarsku, Česku aj prilahlých krajinách. Po roku 1560 sa však prisťahoval do Vratislavi, kde žil životom nie šľachtica, ale mešťana. Vďaka svojmu pôvodu sa tak *Jessenius* deklaroval za uhorského šľachtica, pričom cielene udržiaval a budoval väzby s turčianskymi etnicky slovenskými šľachtickými rodmi. Politicky sa identifikoval s krajinami Českej koruny a s Uhorskom, čo v špecifickom dobovom politickom kontexte nemusel vnímať ako rozpor. Kultúrne a jazykovo mal však zrejme najbližšie k nemeckému prostrediu. Rozhodne však bol oddaný evanjelik a táto viera bola jednou z hlavných súčastí jeho osobnej identity.

Bol človekom doznievajúcej renesancie a angažoval sa minimálne v dvoch oblastiach: v medicíne a politických vedách, pričom v oboch odboroch aktívne publikoval. Do modernej češtiny a slovenčiny boli akoby na ukážku preložené len niektoré jeho diela: opisovaný spis *Proti tyranům*, traktát *O kostiach* (Osveta, 1981; Karolinum, 2004), *Jan Jessenius z Jasené: Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L.P. MDC* (Karolinum, 2004) a *O krvi* (Univerzita P. J. Šafárika, 2007).

V rokoch 1583–1591 študoval vo Wittenbergu, Lipsku a Padove medicínu a filozofiu (pod ktorou v danej dobe treba rozumieť prakticky všetky spoločenské vedy okrem práva). V roku 1594 sa stal vo Wittenbergu profesorom anatómie a chirurgie a v roku 1597 dekanom lekárskej fakulty a neskôr rektorom celej univerzity. Od roku 1600 prednášal v Prahe medicínu a v tomto meste žil až do roku 1608 (ako rodený Slezan sa v Prahe nemusel cítiť cudzincom, Prahu mohol prirodzene považovať za svoje „hlavné mesto“). Medzi rokmi 1608–1612 sa snažil uplatniť vo Viedni a v uhorskom prostredí v službách *Mateja Habsburského*, k čomu sa ešte vrátíme. Táto časť jeho života je pomerne málo zdokumentovaná a analyzovaná. V rokoch 1608–1616 tiež cestoval po Nemecku, Taliansku a Hornom Uhorsku (dnešnom Slovensku) a vydával svoje medicínske, dejepisné a politické spisy.

Je ale potrebné uviesť, že napriek nepopierateľnej akademickej kariére sa v oblasti medicíny skutočným novátorským vedcom-objaviteľom nestal. Môžeme ho opísať skôr ako dobrého pedagóga, organizátora akademického života a popularizátora. Jeho medicínske diela sú predovšetkým zhrnutím dobových predstáv, poznatkov a metód – pravda, v stredoeurópskom čiastočne provinčnom prostredí mohli pôsobiť ako isté novum.

Vlastne to isté môžeme povedať aj o jeho spisbe z oblasti dejín, politiky a štátovedy – hoci niektoré jeho názory boli radikálnejšie, než bolo v danej dobe v Európe bežné. Nemožno sa tiež zbaviť dojmu, že s pribúdajúcimi rokmi sa v skutočnosti jeho hlavný záujem presunul od medicíny k politike. Azda jeho životnou tragédiou bolo, že musel žiť v pomeroch, v ktorých sa pre politickú či dvorskú kariéru vyžadovala príslušnosť k vyššej alebo aspoň strednej šľachte s príslušným majetkom. A pre predstaviteľov meštianstva (kam *Jessenius* reálne spoločensky patril) alebo nižšej šľachty (ako sa snažil prezentovať) boli až na výnimky určené pozície výkonných úradníkov, odborných poradcov, právnikov, učiteľov a pod.

V roku 1616 sa definitívne usádza v Prahe a v roku 1617 sa stáva rektorom utrakvistického Karolína (Karlovej univerzity) a o rok neskôr aj profesorom histórie. Silne sa angažuje v prospech českého stavovského povstania,¹ s ktorým sa stotožnil, a slúži mu na poli politickom, diplomatickom aj publicistickom. Je považovaný za jedného z jeho hlavných ideológov a vydáva protihabsburské pamflety. V službách povstaleckého direktória sa „ako uhorský šľachtic“ oboznámený s miestnymi pomermi účastní dvoch diplomatických misí k uhorským stavom.²

České stavovské povstanie v rokoch 1618–1620/22³ a následný desaťročia trvajúci odboj českej politickej emigrácie boli v 19.–20. storočí, keď sa český nacionalizmus prihlásil k dávno porazenému politickému povstaniu a viac–menej rozprášenému politickému národu,⁴ prezentované verejnosti ako zápas etnických Čechov a etnických Nemcov alebo v lepšom prípade ako zápas protestantov a katolíkov. No musíme konštatovať, že to prvé je nezmysel, to druhé je pravda len čiastočne. Neobstojí ani interpretácia povstania ako aktu obnovy českej štátnej samostatnosti. Povstanci ani nerozmýšľali o opustení formátu Svätej ríše rímskej a keď mohli, usilovali sa o konfederáciu so stavmi Horného a Dolného Rakúska a tiež Uhorska a Sedmohradska.⁵ Teda pokračovali v koncepcii spojenia menších podunajských štátov, ako ju načrtnol už Žigmund Luxemburský v 15. storočí.

No uplatnenie pohľadu právnej teórie a štátovedy musí nevyhnutne viesť k poznaniu, že hlavnou príčinou povstania, hlavným jeho konfliktom, bol rozpor medzi modelom

1 Pojem „české stavovské povstanie“ je zaužívaný, no v skutočnosti išlo o povstanie stavov krajín Českej koruny, teda nie len Čiech, ale aj Moravy, Sliezska a oboch Lužíc, ku ktorým sa v istých fázach pridala aj časť stavov Horného a Dolného Rakúska. V Uhorsku v tom čase paralelne prebiehalo *Bethlenovo* povstanie (1619–1622).

2 ŠOLCOVÁ, J. Životopis Jana Jesenského. In: JESENSKÝ, J. *Proti tyranům*. Praha: Academia, 2019, s. 26–28. Pri prvej diplomatickej ceste do Uhorska v roku 1618 je zatknutý a vydaný do Viedne. Na slobodu sa dostane výmenou za dvoch zajatcov v rukách českých stavov a za sľub, že nebude viac verejne pôsobiť proti Habsburgovcom. Porušenie tohto sľubu a tiež spomenutá aktívna publicistická činnosť mu po Bielej hore zrejme veľmi priťažili.

3 Sliezska a niektoré izolované pevnosti (Tábor, Kladsko) vzdorovali aj po bitke na Bielej hore. České dejepisectvo obyčajne ignoruje význam Sliezska v stavovskom povstaní i fakt, že v ňom ako jednej z krajín Českej koruny nedošlo až k takej fatálnej porážke stavov ako v Čechách a na Morave a zachovalo si časť stavovských a náboženských slobôd – zrejme preto, že v 18. storočí bolo odstúpené Prusku a tak sa vytratilo z českej historickej pamäte.

4 Nie je to ale až taký nezvyčajný fenomén. Poznáme ho napr. aj zo škótskych a írskych dejín. No v českom dejepisectve môžeme vybadať zvláštny rozpor. Na jednej strane sa oplakáva porážka na Bielej hore, no na druhej strane švédске výpravy za účasti českých emigrantov v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 17. storočia, ktoré prichádzali do Čiech a na Moravu „oslobodzovať evanjelikov“ (ale nachádzali ich akosi málo) sú interpretované ako nepriateľské vpády. V Prahe sa dokonca nachádza pamätník študentom (katolíckym a prohabsburským), ktorí v roku 1648 bránili Karlov most pred švédskym vojskom – pritom práve hypotetický pád Prahy do švédskych rúk mohol podobne ako v Sliezsku viesť k zmäčeniu podmienok pre českých nekatolíkov a emigrantov. Otázne pravda je, či to obyvateľstvo, ktoré napr. v roku 1648 reálne žilo v Čechách a na Morave, malo na hoci len čiastočnom návrate k politickým a majetkovým pomeroch pred rokom 1620 záujem.

5 Nahradenie podriadeného postavenia Moravy, Sliezska a oboch Lužíc voči Českému kráľovstvu konfederáciou rovnoprávných krajín (1619) a zároveň otvorenosť tejto konfederácie aj iným členom bol vo svojej podstate revolučný čin.

štátu stavovského, kde je moc panovníka výrazne obmedzovaná stavmi a ich autonómny-
mi orgánmi, a modelom štátu absolutistického na čele s panovníkom, ktorý moc stavov
zlomil a vládne samostatne prostredníctvom centralizovaného byrokratického aparátu
a armády. Pričom tento zápas sa netýkal len českých krajín, ale vlastne celého podunaj-
ského habsburského súštátia. A práve v takejto interpretácii udalostí v rokoch 1618–1620
má znovuvydanie predmetného *Jesseniovo* spisu v roku 1620 svoj jasný význam. Mal
poskytnúť českému (ale aj rakúskemu a uhorskému) odboju pred európskou verejnosťou
ideologickú legitimizáciu a ospravedlnenie – a to vrátane takých činov, ako boli voľba no-
vého kráľa a vedenia vojny proti *Habsburgovcom*. Dnes nevieme posúdiť, nakoľko tento
spis – a najmä jeho druhé pražské vydanie – našiel skutočný ohlas medzi jeho súčasník-
mi. Po porážke povstania Jessenius zostáva v Prahe a svoj život zakončí 21. júna 1621 na
Staromestskom námestí za všeobecne známych okolností a vo veľmi dobrej a vyberanej
spoločnosti.

Vráťme sa však k jeho spisu!

Ten podľa jeho vlastných slov vychádza z jeho záverečnej práce na univerzite v Padove
s názvom *Pro vindiciis contra tyrannos oratio*, ktorú obhájil v roku 1591 súčasne s lekár-
skou dišputáciou o malárii – čo len potvrdzuje dvojkoľajnosť jeho vzdelania aj profesio-
nálnej, vedeckej a publicistickej dráhy. Azda je vhodné uviesť, že Padova sa nachádzala
na území tzv. *Domini di Terraferma*, územia v severovýchodnom Taliansku dlhodobo
ovládaného Benátskou republikou – teda v prostredí s dobovo zrejme najliberálnejším
režimom a spoločenskou atmosférou, kde si príliš nectili ani cisára ani kráľov a ani pápe-
ža.⁶ Po istých úpravách a zrejme aj aktualizáciách vyšlo tlačou vo Frankfurte v roku 1614
a potom v roku 1620 v Prahe, ako už bolo spomenuté.

Hlavné myšlienky *Jesseniovo* diela možno zhrnúť nasledovne:

Ludská spoločnosť je Božím výtvorom (s. 77) a skladá sa z jednotlivých častí s rôznymi
funkciami, tak ako aj ľudské telo (s. 77).⁷ *Jessenius* rozlišuje medzi kráľom a kráľovstvom
(s. 71) – čo môžeme interpretovať ako rozdiel medzi kráľom ako fyzickou osobou a kráľov-
ským úradom. Kráľ je v zásade fyzickou smrteľnou osobou, ktorá len zastáva tento úrad.
Úlohou kráľa je byť lekárom, ktorý sa má starať o zdravie jednotlivých údov a harmonic-
kú rovnováhu.⁸ Kráľ je preto vybraný ľuďom na základe jeho schopnosti byť takýmto
lekárom. (V tejto časti nie je úplne zrejmé, či pod ľuďom myslí celé obyvateľstvo, alebo len
šľachtu – teda elitu schopnú racionálnej voľby.) Prípadne v dedičných monarchiách je
ľuďom akceptovaný počas osobitného aktu – investitúrou (s. 79). Medzi kráľom a ľuďom
(v širšom aj užšom význame) však existuje zmluvný vzťah založený na vzájomnom plne-
ní povinností, ktorý vzniká práve uvedenými dvoma aktmi – voľbou alebo akceptáciou
pri investitúre (s. 79).

Jessenius uprednostňuje vládu jedného človeka pred kolektívnou vládou viacerých,
ktorých je ťažšie krotiť a usmerňovať (s. 79). Zjavne zostáva monarchistom, tak ako tak-
mer všetci ostatní teoretici jeho doby. Ľud v kráľovstve síce môže pretrvať aj bez kráľa,
vedený šľachtickými predákmi alebo sa spravovať sám (s. 71), ale takýto stav považuje
viac-menej za anomáliu.

⁶ Cirkevná správa v Benátkach mala vysokú mieru autonómie a vlastného patriarchu, ktorého volil benátsky Senát – ne-
menoval ho pápež.

⁷ V tomto môžeme vidieť odlesk organickej teórie štátu alebo tiež úvahu človeka s medicínskym vzdelaním, pre ktorého
je takýto príklad prirodzený a takpovediac prvý po ruke.

⁸ Opäť podobnosť priramená adeptovi medicíny.

Panovníkova moc však musí byť obmedzená zákonmi a tiež veľmožmi – „[...] *poprednými mužmi, ktorí sú strážcami slobody, ochrancami verejného blaha a vo všetkom spoluvládca, ktorí ako jednotlivci stoja pod kráľom, ale ako celok stoja nad ním.*“ (s. 79–81).⁹ „Poprední muži“ neznižujú kráľovský majestát. Naopak, vhodne kráľa usmerňujú, ak prekračuje svoje právomoci (s. 81). Najmä dbajú, aby panovník vládol v súlade so zákonom, pričom tieto zákony nemôžu byť len produktom jeho ľubovôle (s. 83–85), ale musia byť v súlade so spravodlivosťou. Zákon tak má držať na uzde panovnícke rozmory. Kráľ vládnutím vykonáva funkcie svojho úradu v prospech verejnosti: najmä zabezpečuje ochranu zákonov a občanov (s. 93). *Jessenius* kritizuje na príkladoch z minulosti situácie, keď tak králi nečinili, a zároveň prípady, keď prijatie za kráľa bolo podmienené sľubom dodržiavať právo a zákony.

Kráľovská moc sa však môže zvrhnúť do tyranie (s. 95) a to dvoma spôsobmi. Buď vládca od samého počiatku vládne nelegitímne, pretože sa zmocnil moci násilím alebo úskokom, alebo síce získal moc legitímnym spôsobom, no neskôr ju začal zneužívať a porušovať zákon.

Kráľ je teda obmedzený zákonom, ktorý rešpektuje, zatiaľ čo tyran zákon porušuje (s. 97). Preto kráľ podporuje a povyšuje popredných mužov, tyran sa ich bojí a likviduje ich. Kráľ vládne pre blaho poddaných, tyran myslí len na vlastný prospech.

Takémuto tyranovi preto musí byť odňatá možnosť priviesť štát do záhuby, presne tak, ako lekárovi, ktorý by chcel spôsobiť smrť pacienta (s. 101).¹⁰ Tyranská vláda je porušenie sľubu zo strany panovníka a ľud už nie je viazaný vlastným sľubom poslušnosti. Ľudu sa tak vracia pôvodná sloboda kráľa voliť a odvolávať (s. 101). Následne *Jessenius* uvádza historické a mytologické príklady, keď ľud zvrhol alebo zabil nehodného panovníka. Pozoruhodné je, že *Jessenius* priamo k tomu nevyzýva. Len opatrne uvádza citácie iných autorov (*Aristoteles, Tomáš Akvínsky*, s. 103–107).

Keď je teda zlovôľa panovníka dlhodobým javom a vedie k rozvratu štátu, treba sa proti nej postaviť (s. 109). Panovník nemôže mať súdnu imunitu a jeho zlé činy nemôžu zostať nepotrešané (s. 123). Ak vyvodzujeme zodpovednosť jednotlivcov s omnoho nižšou mocou za jej zneužitie voči zvereným osobám (napr. otcov rodín voči deťom), nemôžu sa jej vyhnúť ani panovníci zodpovední za stav krajiny. Po odstránení tyrana možno očakávať, že nový vládca (zrejme vybraný ľudom – to znamená predovšetkým „poprednými mužmi“) – bude vládcom miernejším (s. 117).

Avšak *Jessenius* jasne a dôrazne uvádza, že vyhlásenie panovníka za tyrana je vážna a dôležitá vec a nemôže byť zverená ľudu v širšom význame – teda obyčajnému radovému obyvateľstvu (s. 107). Ten sa totiž vo svojom úsudku môže unáhlieť.¹¹ Buď niektorým ľudským slabostiam panovníka prikladá nadmerný význam (napr. panovník pôsobí neprístupne, povedali by sme dnes, že „nemá charizmu“) alebo ľud jednoducho nevie reálne zhodnotiť jeho kroky a ich nevyhnutnosť. Panovník napríklad prijíma nejaké nezvyčajné riešenia alebo zvyšuje dane. Preto tento akt smerujúci k delegitimizácii kráľovskej moci a k súdneniu kráľa môže vzísť len z ľudu – povedali by sme – v užšom zmysle (s. 113). Konkrétne to majú byť muži, ktorí stoja „*hodnosťou hneď za panovníkom, riadia sa rozumom a opierajú sa o autoritu*“ (s. 113). To okrem iného zabezpečuje, aby odpor voči panovníkovi nebol rozpútaný z nejakého banálneho dôvodu.

⁹ V tom vlastne tvrdí, že kolektívny zbor stavov stojí nad panovníkom a je spôsobilý ho volať k zodpovednosti.

¹⁰ Ďalšie prirovnanie z oblasti medicíny – takýchto prirovnaní je v diele viacerých.

¹¹ Dnes by sme povedali, že podlieha rôznym skratovým zmenám nálad, *hoaxom* a populistckej manipulácii.

Z moderného pohľadu *Jessenius* vlastne hľadá zábrany voči nadmernému používaniu ba až zneužívaniu pojmu „tyran“ a následnej procedúry jeho odstránenia.¹² *Jesseniovo* obmedzenie tohto práva na vybranú skupinu „predstavitelov ľudu“ – v dobovom kontexte šľachtu, ale aj tu skôr šľachtu vyššiu – nemusí byť tak prejavom pohrdania obyčajnými ľuďmi, ako sa niekedy uvádza, ale skôr racionálne opatrenie – akási inštitucionálna alebo konštitučná poistka.

Ak sa tyran odmietne „dostať pred súd“ alebo sa podriadiť rozhodnutiu ľudu (rozumej jeho spomenutým vysokopostaveným predstaviteľom), je možné ho napadnúť zbraňami (s. 115).

Tento vojenský odboj však taktiež môžu iniciovať a viesť len „poprední muži“, pre ktorých to je dokonca povinnosťou (s. 125) – nie muži stredného postavenia, poddaní ani súkromné osoby (s. 127). Aj toto obmedzenie musíme vidieť vo svetle praktickej politiky. Zmysluplné povstanie proti existujúcej kráľovskej moci s nádejou na úspech musí viesť nejaká relevantná politická sila s príslušnou spoločenskou a politickou autoritou, ktorá vie posúdiť jeho skutočné opodstatnenie a pravdepodobnosť úspechu a tiež mu dodať dostatočnú silu, ráznosť a vedenie. V dobovom vnímaní to nedokázal nikto iný ako vysoká šľachta. Aj za týmto *Jesseniovým* názorom stojí reálna historická skúsenosť. Veď skutočné ľudové povstanie môže ľahko uvrhnúť krajinu do dlhodobej bezvýchodiskovej anarchie a masového vraždenia. Teda do stavu, ktorý môže byť horší, než bola vláda skutočného alebo domnelého tyrana.

Uvedený monopol „popredných mužov“ na začatie a vedenie odboja však nevyklučuje účasť ľudu v širšom zmysle v zápase pod ich vedením (s. 131). Ak však šľachta a poprední muži, ktorí sú legitimizovaní na to, aby iniciovali a viedli odpor voči tyranovi, pokyn k odboju nedajú, tejto úlohy by sa nemali chopiť súkromné osoby z ľudu (s. 127). Ľud v takom prípade musí trpezlivo znášať svojho panovníka a modliť sa za jeho nápravu (s. 127–131) – teda akceptovať stav vecí. Podobne zrejme platí, že ak sa „popredným mužom“ nepodarí panovníka zvládnuť alebo sú porazení (s. 131).

Jesseniovo dielo *Pro vindiciis contra tyrannos oratio* môžeme smelo priradiť k vtedajšej spisbe tzv. monarchomachistov. Aj jeho názov je istou analógiou vtedy veľmi známeho diela *Vindictio contra tyrannos* od autora, ktorý sa podpísal ako *Stephanus Junius Brutus*, pričom jeho skutočná identita je neznáma.¹³

Zmiený monarchomachizmus sa ako ideová koncepcia sformoval v prostredí kalvinistických mysliteľov prevažne francúzskeho pôvodu v druhej polovici 16. storočia.¹⁴ Označenie „monarchomachovia“¹⁵ vlastne znamená „bojovníci proti monarchom“, čo je zavádzajúce. Monarchomachovia neboli žiadni republikáni a nebojovali proti monarchii ako takej. Hľadali však riešenie, ako konať, keď sa panovník stáva nehodným tohto úradu, lebo sa uchýlil k nespravodlivému násiliu. Pričom radikálnejšia interpretácia do toho zahrňovala všeobecné porušovanie práva zo strany panovníka, prevládajúca zúženejšia len násilie voči „pravej viere“ – to znamená kalvinistickej respektíve inej protestantskej cirkvi. Východisko videli v odpore voči panovníkovi ako porušovateľovi „zmluvy medzi suverénom a ľuďom“ – dokonca aj v možnom usmrtení panovníka cestou jeho vraždy (tyranicída).

¹² Aj v moderných demokraciách napr. prezidenta môže súdiť ústavný súd a nie „ľud v referende“, niektoré otázky nemôžu byť predmetom referenda (dane, základné ľudské práva a slobody) a pod.

¹³ Pozri: VOEGELIN, E. *History of Political Ideas: Religion and the Rise of Modernity (The Collected Works of Eric Voegelin, Volume V)*. Columbia: University of Missouri Press, 1998, s. 50–51.

¹⁴ Pozri: *Ibidem*, s. 41–55.

¹⁵ Pôvodne išlo o hanlivé označenie, ktoré vymyslel zrejme *William Barclay*, škótsky exulant vo Francúzsku.

Monarchomachizmus vychádzal z myšlienok Kalvínovho žiaka *Theodora Bezy* (1529–1602) a *Johna Knoxa* (1505–1572) o oprávnenosti odporu voči svetským panovníkom vrátane cisára za istých okolností.¹⁶ Z toho bola rozvinutá komplexnejšia teória odporu, o čo sa zaslúžil najmä *Francois Hotman* (1524–1590) a už spomenutý záhadný *Stephanus Junius Brutus*. No popri protestantskom monarchomachizme sa sformoval aj špecifický monarchomachizmus katolícky (respektíve jezuitský), ktorý zas upieral panovníkom právo poškodzovať katolícku cirkev.¹⁷ Jeho predstaviteľom bol napr. *Franciscus Suarez* (1548–1617) alebo *Juan Mariana* (1536–1624). Oba prúdy mali však spoločnú základnú koncepciu: Ak je pri moci panovník, ktorý poškodzuje náboženské práva svojich poddaných a násilne ich prenasleduje, stáva sa „*tyranom*“, stráca ochranu nedotknuteľnosti panovníckej osoby a Božej milosti a jeho ľud ho môže zvrhnúť alebo dokonca zabiť. Pod slovom ľud však monarchomachisti nemysleli nejaké široké masy obyvateľstva, ale len privilegované stavy, v praxi hlavne ich vodcov – teda predstaviteľov najvyššej šľachty. Argumentovali pri tom na základe existujúceho pozitívneho práva,¹⁸ prirodzeného práva alebo dokonca už zmluvnej teórie (najmä protestantski).

Svojím monarchomachisticky zameraným dielom sa tak *Jessenius* prihlásil k dobovo značne radikálnej politickej filozofii (v rámci toho, čo ešte bolo prípustné hlásať a vydávať na univerzitnej pôde), ktorá za istých okolností pripúšťala násilnú politickú revolúciu. V rámci monarchomachistického myslenia neprináša zásadne nový pohľad, no napríklad na rozdiel od hlavného prúdu monarchomachistov možné previnenia panovníka, ktoré by legitimizovalo odpor voči nemu, nevidí len v náboženskej oblasti (utlačanie konkrétneho vierovyznania), ale vo všeobecnejšej rovine zneužívania moci a porušovania práva a akejsi základnej zmluvy medzi panovníkom a ľudom.

Dostal sa tiež do sporu aj so *Jeanom Bodinom* (1530–1596) – azda najvýznamnejším právnym a politickým mysliteľom konca druhej polovice 16. storočia¹⁹ – a s jeho koncepciou suverenity. Zrejme by sa zhodli v tom, že panovník (štát) je obmedzovaný právom a nejakými vyššími morálnymi princípmi, no *Bodin* popiera právo poddaných vyvodzovať voči suverénnemu panovníkovi nejakú politickú alebo právnu zodpovednosť, čo je zas pre monarchomachistov úplne základná téza. *Bodina* *Jessenius* priamo nemenuje, no to, že s ním polemizuje, vyplýva z kontextu aj nepriamych odvolávk (s. 75).

Jessenius svoj spis „prešpikoval“ citáciami zo Svätého písma a diel antických aj stredo-vekých filozofov a dejepiscov.²⁰ Dielo tak vonkajšími znakmi pôsobí archaickejšie než svojím skutočným posolstvom. Azda zodpovedá konkrétnemu kultúrnemu prostrediu, v ktorom vzniklo. Nemožno sa ale zbaviť pocitu, že odvolávaním sa na staršie a dávno mŕtve autority *Jessenius* akoby sa umne vyhýbal tomu, aby priamo uviedol svoj názor, najmä keď môže byť politicky ošemetný – necháva za sebe hovoriť iných.

¹⁶ Pozri: VOEGELIN, E. *History of Political Ideas: Religion and the Rise of Modernity* (The Collected Works of Eric Voegelin, Volume V), s. 50.

¹⁷ Pozri: Ibidem, s. 59–67.

¹⁸ Vo väčšine štátov v tej dobe ešte existovali nejaké zákony z éry stavovských monarchií ba aj starších, ktoré obmedzovali moc panovníka. Respektíve platili edikty povolujuce existenciu protestantských cirkví, ktoré mohli byť ale v jeden moment odvolané alebo zrušené.

¹⁹ Pozri: BELLING, V. *Zrození suveréna*. Brno: CDK, 2014, s. 37–72.

²⁰ Napríklad „Vždyť zajisté už kdysi Julius Caesar napsal, že Eburové měli takovou vládu, že lid neměl vůči panovníkovi méně práv než panovník vůči lidu.“ (s. 113) a tiež „Nicméně, je třeba poněkud probrat úryvek z onoho Pavlova listu Titovi: Připomínej bratřím, ať jsou podřízeni těm, kdo mají vládu a moc, a ať je poslouchají.“ (s. 119).

Zostáva stúpencom monarchie (volenej alebo dedičnej). Jeho ideálom je však stav, keď moc panovníka je obmedzená právom, ktoré má spĺňať požiadavky spravodlivosti a nie je výsledkom len panovníckej ľubovôle, nad čím v praxi dbajú poprední predstavitelia vysokej šľachty (spoločenskej elity), ktorých zbor fakticky v štáte spoluvláda. Ak panovník porušuje právo, má tento zbor právo ho napomenúť, a ak to nepomôže, aj ho zosadiť a potrestať a zvoliť si nového panovníka.

Jesseniovo dielo ani jeho spoločenské a politické aktivity nemôžeme plne pochopiť bez jeho osobného prepojenia na dobovú uhorskú politiku, ktoré českým posudzovateľom jeho tvorby často uniká a slovenskí ho nedoceňujú, lebo sa sústreďujú na *Jessenia*-lekára, respektíve hľadajú prepojenia skôr rodové a etnicko-nacionálne než politické. Pritom vieme, že *Jessenius* sa považoval za uhorského šľachtica (zemana, rytiera) z Turčianskej župy – napriek tomu, že jeho šľachtstvo z uhorského pohľadu mohlo byť sporné. Počas uhorsko-viedenskej kapitoly svojho života (1608–1612) sa však určite stretol s ideológiou uhorskej šľachty, podľa ktorej kráľ môže panovať len v spoluvláde so šľachtou a jej stavovskými orgánmi (snem, župné kongregácie), a táto šľachta má právo na vojenský odpor, pokiaľ panovník nerespektuje jej postavenie. V uhorskom dejepisectve sa napríklad obdobie, keď habsburskí panovníci vládli bez snemu, považujú za obdobia protiústavnej vlády. Uhorsko v 17. storočí tak bolo krajinou, kde sa v praxi uplatňovali monarchomachistické zásady: väčšina šľachty interpretovala uhorskú nepísanú ústavu tak, že jej dáva právo panovníka voliť aj zosadzovať, a to i za použitia vojenskej sily. A šesť veľkých stavovských povstaní je dôkazom toho, že toto svoje oprávnenie myslela naozaj vážne.

V rámci Uhorska mal *Jessenius* užšie väzby s Turcom, čo má pri posudzovaní *Jesseniovho* politického myslenia význam prinajmenšom z dvoch dôvodov:

Z Turca pochádzali dvaja doboví politickí autori, ktorý boli významnými ideológmi šľachtickej samosprávy a stavovskej monarchie. Prvým bol *Martin Rakovský* (1535–1579),²¹ istý čas aj podžupan Turčianskej stolice, autor dvoch stále dostatočne neanalyzovaných spisov *De magistratu politico* (O svetskej vrchnosti) a *Libellus de partibus rei publicae at causis mutationum regnum imperiorumque* (O rozvrstvení obyvateľstva a príčinách prevratov v kráľovstvách a republikách). S *Jesseniom* ho spája nie len spoločný pôvod (dodnes žijúci rod *Rakovských* tiež pochádza z Veľkého Jasena na slovenskom Turci a bol bočnou vetvou rodu *Jesenských*)²² ale aj štúdium vo Wittenbergu a Prahe a tiež dlhoročné pôsobenie v Českom kráľovstve, kde sa aktívne zúčastňoval dobového intelektuálneho života. Je takmer nemožné, aby sa s jeho odkazom *Jessenius* nestretol, hoci ho menovite neuvádza.

Druhým takým mužom bol slovenský barón *Peter Révai* zo Sklabine a Blatnice (1568–1622), ktorý získal titul magistra na univerzite v Štrasburgu a od roku 1598 bol dedičným turčianskym županom a neskôr kráľovským hlavným dverníkom a stolníkom. Vo svojich dielach ako prvý uhorský historik zdôrazňoval starobylosť Slovanov a ich podiel na budovaní uhorského štátu. Zostala po ňom rozsiahla korešpondencia v slovenskom jazyku. Z nášho pohľadu je najzaujímavejší jeho spis *De Sacre Coronae Regni Hungariae*

²¹ Pozri: Zlatý fond SME, Spisovatelia: *Martin Rakovský*. Dostupné zo: <<https://zlatyfond.sme.sk/autor/103/Martin-Rakovsky>>.

²² Je hodné zreteľa, že v 16. storočí sa viacero vzdelancov z rodu *Jesenských* a *Rakovských* aj iných turčianskych zemanov presťahovalo do krajín Českej koruny. Nezabúdajme ani, že od roku 1420 s krátkymi prestávkami boli tieto dva štáty v personálnej únii, v rámci ktorej sa budovali úzke väzby aj medzi šľachtickými rodmi a pohraničnými regiónmi. Odchod na Moravu alebo do Sliezska tak nemusel byť vnímaný ako nejaká tragická emigrácia, pri ktorej sa pretŕhajú politické putá s uhorskou vlasťou. *Jessenius* oprávnene mohol tvrdiť, že má dve vlasti: České krajiny a Uhorsko. V pobeľohorskom období nastal opačný pohyb – prílev českých a moravských exulantov na Slovensko, kde sa skôr alebo neskôr zliali s miestnymi evanjelickými a kalvinistickými komunitami.

Ortu, Virtute, Victoriae, Fortuna... (Rozprava o uhorskej korune), ktorý vydal v roku 1613 v Augsburgu. Je to v podstate rozprava o kráľovskej moci v Uhorsku a o tom, že panovník má voči Uhorsku a jeho šľachte nie len práva, ale aj určité záväzky, ktoré musí dodržať. *Jessenius* s ním bol určite oboznámený, pretože napísal k nemu recenziu a úvod.²³

Ďalším významným dôvodom je samotný charakter a spoločenský a politický život v slovenských horských župách, ako boli práve Turiec, Liptov a Orava. Totiž tieto tri župy boli pomerne izolované a plne v rukách miestnej veľmi početnej a sebavedomej šľachty, ktorá veľmi dôsledne strážila svoju samosprávu. Zastúpenie šľachty – najmä nižšej, zemianskej – na celej populácii bolo v týchto regiónoch veľmi vysoké. Napríklad v Turci a na Liptove na konci 18. storočia patrilo k šľachte okolo 10 % obyvateľstva. Pritom v uhorských pomeroch už príslušnosť k najnižšej vrstve zemanstva (kurialistom) zabezpečovala právo voliť do župných orgánov a poväčšine aj do uhorského snemu. Späťne tak môžeme povedať, že politická participácia obyvateľov Turca a Liptova (Oravy o niečo menej) bola na predmoderné európske pomery veľmi vysoká a politický život tu musel byť veľmi aktívny. Práve župná samospráva a sebavedomie miestnych zemanov a mešťanov pomohli uchovať v týchto regiónoch aj silné postavenie evanjelickej cirkvi napriek neskoršej rekatolizácii.

Vieme, že *Jessenius* svojich príbuzných na Turci navštívil (zrejme aj opakovane), musel byť teda oboznámený s miestnou politickou situáciou a fungovaním stavovskej (v daný moment prevažne evanjelickej) samosprávy, čo ho zrejme ako politického filozofa muselo veľmi zaujať a možno v nej videl aj istý ideál.

S uhorským prostredím sa *Jessenius* zblížil práve v období, keď ešte muselo byť v najživšej pamäti *Bočkajovo* stavovské povstanie (1604–1606) a v čase veľmi dramatických udalostí, keď uhorské, moravské a rakúske stavy na sneme v Bratislave v januári 1608 detronizovali Rudolfa II. a zverili vládu jeho bratovi *Matejovi Habsburskému*. *Jessenius* sa silne angažoval v prospech stavov a *Mateja Habsburského* (1557–1619). V roku 1611 sa *Matej* za pomoci stavov zmocnil aj vlády v Čechách, Sliezsku a v oboch Lužiciach. *Jessenius* vydal v tom istom roku spis, či presnejšie reč (*Ad Matthiam II. Ungariae et Bohemiae rege, Archiducem Austriae etc...*), v ktorej *Mateja* opisuje ako obranca stavovských slobôd a bojovníka proti tyranii.²⁴

Odchod z Prahy z dvora Rudolfa II. do *Matejovej* Viedne a Uhorska teda nemusí byť len výsledkom osobného sklamania *Jána Jessenia z Rudolfa II.* a nezrealizovaných kariérnych očakávaní, ako sa obyčajne opisuje. Určite je pravdou, že ako lekár si musel byť vedomý katastrofického telesného a duševného stavu Rudolfa II. a bezperspektívnosti prípadnej služby na jeho dvore, no mohol mať aj motívy politické a viac idealistické. No napriek počiatočnej podpore *Matejovmu* prevratu v rokoch 1608–1611 sa neskôr – asi v horizonte rokov 1615–1617 od neho odpútava. Za tým zrejme nebude len nenaplnená ambícia stať sa jeho dvorným lekárom, ale asi aj postupný odklon *Mateja* od pôvodnej zmierlivej politiky rešpektujúcej práva stavov a slobodu protestantských vyznaní k ostrejšiemu centralizačnému a rekatolizačnému kurzu, respektíve jeho neschopnosť zabrániť tomu, aby sa predstavitelia tejto agresívnej politiky v habsburskom dome nedostali do popredia (napr. *Ferdinand Štajerský*, neskorší *Ferdinand II.*).

²³ ŠOLCOVÁ, J. Životopis Jana Jesenského. In: JESENSKÝ, J. *Proti tyranům*, s. 23–24. Nevieme, kde sa *Jessenius* stretol s *Petrom Révaiom*, ale rodové sídlo *Révaiovcov* – hrad Sklabiňa – je od Jasena vzdialený len asi dva kilometre, čo naznačuje istý vzťah medzi oboma rodmi. Celkovo sa zdá, že v rokoch 1608–1616 sa *Jessenius* maximálne snažil ťažiť zo spoločenského kapitálu, ktorý mu poskytovala príslušnosť k rodu *Jesenských*.

²⁴ *Ibidem*, s. 22–23.

Révaiovo dielo, ktoré zrejme *Jessenius* pomohol v roku 1613 vydať, i samotný *Jesseniov* spis vydaný o rok neskôr, by sme tak mali interpretovať ako reakciu na úspešný odpor uhorských, moravských, rakúskych stavov (1608) proti *Rudolfovi II.*, ktorý priviedol v týchto krajinách k moci jeho brata *Mateja Habsburského*.²⁵ Mali byť aj určitým ospravedlnením postupu uhorských stavov pred európskou a najmä ríšskonemeckou verejnosťou (*Rudolf II.* bol predsa len cisárom Svätej ríše rímskej). Vo svojom spise totiž *Jessenius* poskytuje právnoteoretický základ presne toho, čo uhorské, moravské a rakúske stavy spravili v roku 1608 a české v roku 1611. „Poprední muži“ kráľovstva sa zišli na sneme, zväžili, že panovník (*Rudolf II.*) nie je spôsobilý ďalej vládnuť a stáva sa tyranom, zosadili ho a zvolili si panovníka nového (*Mateja*, respektíve v Uhorsku ako *Mateja II.*), ktorý im prisľúbil rešpektovanie ich práv. Toto svoje rozhodnutie podporili aj umierneným vojenským vystúpením, ktoré bolo úspešné a s minimálnymi stratami. Žiadne ľudové masy ani nebolo nutné povolávať a tak celý konflikt rozširovať. Čistá, pekná, ukázková stavovská revolúcia. České stavovské povstanie v rokoch 1618–1620 bolo tak vlastne až druhým stavovským odbojom, ktorého sa *Jessenius* aktívne zúčastnil.

Na základe vyššie uvedeného sme povinní konštatovať, že v slovenskej a českej verejnosti prevládajúci obraz „*doktora Jessenia*“ ako lekára a prípadne nevinnej obeť habsburskej tyranie je nesprávny a príliš jednostranný. Azda je na čase zdôrazniť aj inú stránku jeho osobnosti a životnej dráhy. Do popredia nám tak vystupuje azda trochu dobrodružná no určite veľmi živá a plnohodnotná postava profesora chirurgie, anatómie a histórie *Jána Jesenského* – politického spisovateľa a aktivistu, agitátora, revolucionára, bojovníka proti absolutizmu a propagátora konfederácie stredoeurópskych krajín na rovnoprávnych základoch.

A čo sa týka *Jesseniovho* spisu *Pro vindiciis contra tyrannos oratio*, primárnym popudom na jeho publikáciu nebolo české stavovské povstanie v roku 1618 ako sa niekedy zjednodušene uvádza, ale zrejme séria stavovských prevratov v rokoch 1608–1611 vo viacerých stredoeurópskych krajinách. Jeho druhé vydanie v roku 1620 v Prahe tak bolo vlastne svojráznou „recykláciou“ – opätovné využitie už raz v podobnej situácii použitého textu.

Každopádne však tento spis môžeme plnohodnotne zaradiť k dielam z oblasti politického a právneho myslenia, ktoré vznikli v českom a slovensko-uhorskom prostredí v 16.–17. storočí. Je to navyše dielo, ktoré reflektuje niektorý súdobý trend v širšom európskom kontexte. Nemožno ho označiť za novátorský z pohľadu jeho obsahu a záverov. Do istej miery však ilustruje myšlienkový svet hlavných vodcov a ideológov stavovského odboja v Uhorsku a krajinách Českej koruny v 17. storočí. Žiaľ, zostalo na úrovni skôr dobovej kuriozity bez toho, aby sa k nemu niekto v českom a uhorskom prostredí hlásil. Aby napr. v českých krajinách získalo väčší význam, muselo by byť vydané nie v roku 1620, ale o dva-tri roky skôr. No a vydanie v Nemecku v roku 1614 asi tiež nemalo veľký ohlas. V Nemecku a západnej Európe muselo už pôsobiť ako dielo nie 17. ale 16. storočia – v čase upevňovania veľkých monarchií a nástupu panovníckeho absolutizmu sa v kontinentálnej Európe v oblasti štátovedy riešili iné témy a iné otázky, na ktoré sa už odpovedalo aj novým spôsobom argumentácie – racionálnou analýzou a nie uvádzaním vhodných citátov z diel starých autorov.

Daniel Šmihula*

²⁵ *Jessenius* si proste spomenul, že počas štúdií v Padove napísal prácu, ktorá sa aktuálne hodí a stačí ju len upraviť.

* Doc. JUDr. MUDr. Daniel Šmihula, PhD., Dr. iur., Stredoeurópska vysoká škola v Skalici. E-mail: dsmihula@hotmail.com.